

WIES HOUWELING
[REDACTIE]

Is vrijheid altijd blijheid?

*Vrijzinnige vragen
over de vanzelfsprekendheden
van onze tijd*

Is vrijheid altijd blijheid?

Is vrijheid altijd blijheid?

*Vrijzinnige vragen over
de vanzelfsprekendheden van onze tijd*

Wies Houweling, redactie

Met medewerking van

René ten Bos

Laurens ten Kate

Enis Odaci

Willem Pekelder

Janneke Stegeman

Lisette Thooft

Welmoed Vlieger

KokBoekencentrum Uitgevers • Utrecht

Ontwerp omslag: Villa Grafica
Lay-out binnenwerk: Elgraphic

ISBN 978 90 435 2941 9
ISBN e-book 978 90 435 2942 6
NUR 700

www.kokboekencentrum.nl

© 2019 KokBoekencentrum Uitgevers, Utrecht

Alle rechten voorbehouden.

Uitgeverij KokBoekencentrum vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

INHOUD

- 1 Aan tafel: de amuse 7
De achtergrond
- 2 Het koude voorgerecht 9
Is vrijheid altijd blijheid? Een inleiding
Wies Houweling, Laurens ten Kate
- 3 Tussengerecht 19
Dineren plus denken doet wonderen
Willem Pekelder
- 4 Het warme voorgerecht 24
Over een toverwoordje van onze tijd... dat onder druk staat
Laurens ten Kate
- 5 Het hoofdgerecht 37
Waarom is vrijheid vreemd? – een filosofische verdieping
Laurens ten Kate

- 6 Bijgerecht 58
Kunnen we vrijheid wel aan?
Janneke Stegeman
- 7 Bijgerecht 66
Bepaal ik zelf hoe ik mijn leven inricht?
Enis Odaci
- 8 Bijgerecht 79
Innerlijke en uiterlijke vrijheid: een reflectie over het offer
Lisette Thooff
- 9 Bijgerecht 85
Tegen de stroom in: de dwarse vrijheid van Dostojewski en Eckhart
Welmoed Vlieger
- 10 Bijgerecht 95
Vrijheid en verbinding – het dilemma van onze tijd
René ten Bos, Laurens ten Kate
- 11 Grand dessert 104
*Gesprek tussen de sprekers tijdens het eerste diner pensant
'Vrijheid onder druk' op 1 oktober 2017 in Amsterdam*
Samengesteld door Wies Houweling
- 12 Bij de koffie 113
Een beknopte gids voor diners pensants
Wies Houweling

AAN TAFEL: DE AMUSE

De achtergrond

De diners pensants waaruit dit boek is voortgekomen, zijn het initiatief van de Stichting Stimulering Vrijzinnig Gedachtegoed (SSVG). In de SSVG werken drie stromingen in het Nederlandse religieuze landschap samen: de remonstrantse en de doopsgezinde geloofsgemeenschappen, en Vrijzinnigen Nederland. Het is de missie van de Stichting om de steeds complexer wordende relatie tussen religie en de postseculiere samenleving te articuleren in nieuwe verwoordingen en praktijken, en zo een bijdrage te leveren aan het maatschappelijk en politiek debat. Het wereldwijde vrijzinnig gedachtegoed heeft bij deze articulatie vanaf het begin van de moderne tijd tot in de 21ste eeuw een pioniersrol vervuld, dikwijls in verbinding met de humanistische bewegingen. Daarbij gaat het om een gerichtheid op de mens en diens creativiteit, om een voorkeur voor horizontale transcendentie, om een op-

vatting van religie voorbij dogma's en universele claims en om de wisselwerking tussen geloofstradities en moderne kunst en literatuur.

De Stichting richtte in 2014 het Vrijzinnig Universitair Netwerk op, en vestigde in 2015 de bijzondere leerstoel Vrijzinnige religiositeit en humanisme aan de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht. De leerstoel wordt bekleed door Laurens ten Kate. De SSVG wordt financieel ondersteund door de Vrijzinnige Stichting Seniorenhuisvesting Zuid-Veluwe. De SSVG presenteert haar werk via haar website www.voormeervrijzinnigheid.nl.

HET KOUDE VOORGERECHT

*Is vrijheid altijd blijheid?
Een inleiding*

Wies Houweling, Laurens ten Kate

‘Ik bepaal zelf hoe ik mijn leven inricht.’ Deze woorden klinken vertrouwd, ze horen bij de vrijheden van onze tijd. Toch klinken ze in onze tijd minder vanzelfsprekend dan enkele decennia geleden. Hoe komt dat?

De westerse vrijheden worden uitgedaagd door de botsing met andere culturen en religies. En binnen die gesecculariseerde westerse wereld eisen religieuze overtuigingen opnieuw hun plek op: het Turkije van Erdoğan is er een voorbeeld van.

Ook als mensen helemaal niet religieus zijn, is het nog maar de vraag of ze nog blij worden van de openheid en tolerantie van de democratische rechtsstaat. De ‘wilde globalisering’ waarvoor populistische leiders waarschuwen, doet mensen twijfelen aan de betekenis van individuele vrijheden, en verlangen naar houvast, identiteit en een nieuw nationaal gevoel.

Hoe komen we uit dit dilemma? Hoe scheppen we een nieuw idee van vrijheid?

De diners pensants ‘Vrijheid onder druk’

Op 1 oktober 2017 werden deze vragen besproken tijdens een eerste landelijk diner pensant *Vrijheid onder druk*. Er volgden meer diners pensants in diverse regio's, in Schiedam en in Hilversum, telkens rond hetzelfde thema. Dit boek doet verslag, presenteert de diverse reflecties op lezingen, en geeft een beeld van een intense dialoog. De lezingen en bijdragen zijn voor dit boek bewerkt en uitgebreid; tijdens de diners pensants staat de spontaniteit van het korte statement en de dynamiek van vraag en antwoord natuurlijk veel meer centraal. Het geschreven woord is iets anders dan het gesproken woord, het zijn verschillende werelden. Toch hopen we met *Is vrijheid altijd blijheid?* de sfeer van de diners pensants over te brengen, en zo lijnen uit te zetten naar de toekomst.

De film ‘Is vrijheid altijd blijheid?’

Voor de diners pensants werd tevens een kort filmpje opgenomen met dezelfde titel: *Is vrijheid altijd blijheid?* Deze vraag wordt voorbijgangers rond het Centraal Station te Amsterdam gesteld, en ze antwoorden spontaan. Het antwoord van vrijwel alle ondervraagden is stevast ‘Ja’, maar onmiddellijk daarna begint de aarzeling. ‘In dit land kun je doen wat je wilt, gaan waar-

heen je wilt, zeggen wat je denkt, en dat is een groot goed: vrijheid blijheid!', zeggen sommigen. Anderen geven toe: 'Soms is het erg fijn als anderen voor je kiezen...' 'Onbeklemd je keuze kunnen maken, binnen het kader van verantwoordelijkheid', zegt een man die er duidelijk even over heeft nagedacht. 'Vrijheid heeft ook grenzen', zegt een oudere dame. Het fimpje is te bekijken op www.voormeervrijzinnigheid.nl.

Vrijheid, zin zoeken en verbeelding

De thematiek van de diners pensants en van dit boek komt voort uit het werk dat Laurens ten Kate als bijzonder hoogleraar Vrijzinnige religiositeit en humanisme en als ambassadeur van het vrijzinnig gedachtegoed in gang heeft gezet. Hij deed dat vanuit de Stichting Stimulering Vrijzinnig Gedachtegoed, met als belangrijk moment zijn inaugurele rede, uitgesproken op 11 mei 2016 en vervat in het boek *De vreemde vrijheid. Nieuwe betekenissen van vrijzinnigheid en humanisme in de 21ste eeuw*. Daarin presenteert Ten Kate drie kernthema's voor het vrijzinnig en humanistisch gedachtegoed in de komende jaren. Het zijn zowel actuele maatschappelijke en politieke thema's als centrale thema's in het wetenschappelijk onderzoek:

- Vrijheid en vrije markt
- Zingeving en zin zoeken
- Verbeelding

We zijn vrij om zelf te zoeken naar de zin van ons bestaan en van de wereld waarin we leven, en dat zin

zoeken gaat, zeker in onze beeldcultuur, meestal via verbeelding. In het hoofdgerecht hieronder wordt dat verder uitgediept.

Tijdens de diners pensants en in dit boek concentreren we ons op het eerste kernthema, vrijheid.

Denken en dineren

Het doel van dit boekje is mensen met elkaar in gesprek te brengen over thema's die ertoe doen. Het geeft een beeld van spannende en tegelijkertijd aangename diners pensants, en het is een aansporing en handleiding voor meer gesprekken. De diverse tafels van de diners pensants communiceren steeds met elkaar via de app mentimeter. Zo werden bijvoorbeeld bij de voorgerechten *word clouds* gemaakt doordat ieder op zijn of haar smartphone een of meer woorden kan invoeren die de kern van vrijheid raken; alle woorden verschijnen onmiddellijk als een 'wolk' op een groot beeldscherm. De *word clouds* zijn als illustraties door dit boek heen opgenomen.

Aan het eind van het boek geven we tips om zelf een diner pensant te organiseren. De essentie van de gesprekken kunnen we hier natuurlijk niet weergeven; het boek geeft de lezer een vermoeden: het vermoeden van een geslaagd gesprek.

In onze samenleving zijn mensen steeds meer op zichzelf aangewezen, en er is meer en meer keuzevrijheid. Hoe maken individuen keuzes in het leven en met wie spreken mensen daarover? Door een gesprek

in een veilige omgeving met een maaltijd kunnen mensen elkaar doen groeien en inspireren, of misschien juist aanscherpen.

De opbouw van dit boek

Het boek is opgebouwd als een diner met gangen. Na dit koude voorgerecht als inleiding volgt een kort tussengerecht, waarin Willem Pekelder een impressie geeft van het eerste diner pensant, op 1 oktober 2017 in Amsterdam; zo worden we direct betrokken in de dynamiek van het ‘denkende diner’. Dan volgt een tweede voorgerecht, de soep: Laurens ten Kate zet het thema neer en zet de vragen op scherp voor de rest van het diner pensant: wat is er mis met het dominante idee van vrijheid? Daarna verdiept Ten Kate, speciaal voor dit boek, de thematiek verder in het hoofdgerecht: wat komt er allemaal bij kijken als we een nieuw vrijheidsidee willen verwoorden en in praktijk brengen? Wat zeggen de filosofen daarover?

Vervolgens begint de gedachtewisseling, tussen de sprekers bij de diverse diners pensants onderling, en vooral tussen alle deelnemers aan de tafels: de ‘tafels’ voeren elk op zich gesprekken, en er is plenair gesprek, ondersteund door het grote beeldscherm waarop elke ‘tafel’ zijn woorden, gedachten en ideeën kan projecteren. De dynamiek van zulk een gedachtewisseling kan uiteraard op papier nooit tot haar recht komen. Maar we publiceren als een reeks bijgerechten de lezingen en reflecties van de genodigde sprekers en sluiten in

een 'grand dessert' af met een weergave van hun discussie tijdens het eerste diner pensant.

Het boek eindigt, zoals hierboven aangegeven, met een korte 'gids' met tips voor toekomstige diners pensants. Dat doen we 'bij de koffie'.

Even voorstellen: de sprekers tijdens de diners pensants en de auteurs van dit boek

René ten Bos...

is filosoof en hoogleraar aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Hij is ook vader van twee kinderen, voetbal- en schaakliefhebber, columnist voor *Het Financiële Dagblad*, poëzieminnaar, schrijver van veel te veel boeken en stamcafé-ganger. Aan al die zaken kent hij minstens zoveel gewicht toe als de filosofie en het hoogleraarschap. Hij was van 2017 tot 2019 Denker des Vaderlands.

Wies Houweling...

is theoloog en organisator. Zij werkt als algemeen secretaris bij de landelijke vereniging Vrijzinnigen Nederland en is coördinator van de Stichting Stimulering Vrijzinnig Gedachtegoed. Zij houdt zich bezig met het zoeken naar vormen en inhoud van vrijzinnige religie voor de toekomst. Zij organiseert publicaties, events en diner pensants in Nederland en daarbuiten. Haar website: www.wieshouweling.nl.

Laurens ten Kate...

is filosoof en theoloog. Hij is verbonden aan de Univer-

siteit voor Humanistiek Utrecht als hoofddocent filosofie en religiestudies en als bijzonder hoogleraar Vrijzinnige religiositeit en humanisme. Hij houdt zich onder meer bezig met de relaties tussen humanisme en religie – met name het jodendom en christendom –, met de ontwikkelingen in de geseclariseerde samenleving, met globalisering en pluralisme. Hij is expert op het gebied van de hedendaagse kritische Franse cultuurfilosofie. Ten Kate verbindt zijn onderwijs en onderzoek graag met kunst en muziek; daar ligt zijn eerste passie. Op www.voormeervrijzinnigheid.nl presenteert hij zich nader.

Enis Odaci...

is publicist en spreker op het gebied van media, politiek en vele thema's rond de islam. Hij is voorzitter van de Stichting 'Humanislam' en zakelijk en programmaleider van de succesvolle website www.nieuwwij.nl. Als islamdeskundige en journalist publiceert hij in bladen, kranten en boeken. Hij werkt samen met levensbeschouwelijke instellingen en maatschappelijke organisaties om mensen uit diverse culturen en religies dichterbij elkaar te brengen, tegen elke vorm van polarisatie.

Willem Pekelder...

is journalist en columnist van *NRC* en *Trouw*. Hij verricht zijn journalistieke werk sinds 2002 vanuit zijn bedrijf P-Productions met als specialisaties: stad Rotterdam (*NRC*) en omroep, religie en levensbeschouwing (*Trouw*).

Janneke Stegeman...

interesseert zich voor bevrijdingstheologie, postkoloniale theologie en 'Indecent Theology'. Dat laatste is een hedendaagse vorm van bevrijdingstheologie, geïnspireerd door de Latijns-Amerikaanse theologe Marcella Althaus-Reid. 'Indecent Theology' analyseert machtsmisbruik en uitsluiting op basis van lichamelijke en seksuele eigenschappen. Janneke is een van de oprichters van het Genootschap voor Onbetamelijke Theologie (GeNOT). Van juni 2016 tot september 2017 was ze Theoloog van het jaar. Janneke houdt van talen, koken, voetbal en improvisatietheater.

Lisette Thooft...

studeerde Engels en werd op haar dertigste freelance journalist. Sinds jaar en dag schrijft ze vooral voor spirituele tijdschriften en websites zoals *Happinez*, *Volzin*, *De Verwondering*, *De Bezieling*. Zij verdiepte zich in de symbolische betekenis van mythen en schreef daarover onder meer *Jezus & Maria Magdalena, een mythe van liefde en vrijheid*, en *De onverzadigbare vrouw (en de afwezige man)*, een studie naar de draak als symbool van vrouwelijke seksualiteit. Zij won de eerste vrijzinnige spreekwedstrijd voor vrouwen, en is behalve spreekster ook coach en schrijfdocent. Haar boek *In negen stappen naar innerlijke bloei* haalde in 2019 de shortlist van de Maand van de Spiritualiteit. Zij heeft nu een praktijk als rebalancer in Rotterdam. Haar website: www.lisettethooft.nl.

Welmoed Vlieger...

studeerde wetenschap van godsdienst & levensbeschouwing en vervolgens wijsbegeerte aan de Universiteit van Amsterdam. Zij werkt momenteel aan een promotieonderzoek aan de Vrije Universiteit Amsterdam over innerlijkheid en politiek. Daarnaast is zij freelance spreker/publicist, en columnist bij dagblad *Trouw*. Zie ook Welmoeds website www.welmoedvlieger.nl.

3

TUSSENGERECHT

*Dineren plus denken
doet wonderen*

Willem Pekelder

Al etend denken over een nieuw concept van vrijheid. Dat deden humanisten en vrijzinnigen tijdens een van de diners pensants over vrijheid. Hoe verschillend de opvattingen ook, gespreksleiders Wies Houweling en Laurens ten Kate weten uiteindelijk een verrassende communis opinio uit de hoge hoed te toveren.

De avonden beginnen met het filmpje *Is vrijheid altijd blijheid?*, waarin voorbijgangers rond het Amsterdamse Centraal Station spontaan antwoorden op die vraag.

Dan begint Laurens ten Kate, verwijzend naar het bekende reclamefilmpje van Maandag, het detachingsbureau waar elke werknemer reikhalzend zou uitzien naar de nieuwe werkweek. Ambitie en zelfverwerkelijking staan er centraal. Volgens Laurens ten

Kate is het Maandaggevoel onze genen binnenge-sijpeld. Een maatschappij waarin alles draait om prestatie. De hele samenleving is een neoliberale markt geworden, vindt Ten Kate. Gecombineerd met een zichzelf terugtrekkende, soms nationalistische en populistische overheid, leidt dat volgens hem tot een harde wereld, waarin vrijheden onder druk staan.

Tijdens het eerste diner pensant in Amsterdam reflecteren drie sprekers op onder meer die stelling. Janneke Stegeman, voormalig Theoloog van het jaar, als eerste. Wat vrijheid is, zegt ze niet precies te weten, maar het heeft in haar ogen te maken met verbinding met de ander. 'Iemand die niemand nodig heeft, is niet per definitie de vrijste mens. Ik besta voor degene voor wie ik zorg, die ik liefheb en die mij liefheeft. Ja, zelfs voor degene die mij haat en die ik haat.'

Ze noemt drie mensen die voor haar denken over vrijheid belangrijk zijn. Allereerst de Palestijnse dichter wijlen Mahmoud Darwish, die meende dat een mens pas vrij is als hij zich ergens aan durft te binden. Verder Huub Oosterhuis met zijn bekende liedregel: 'Als vrijheid was wat vrijheid lijkt, wij waren de mensen niet die wij nu angstig zijn.' Maar ook de dichteres Audre Lorde: 'Perhaps... I am the face of one of your fears. Because I am a woman, because I am black, because I am a lesbian, because I am myself – a black woman warrior poet doing my work – come to ask you are you doing yours?'

Denker des Vaderlands René ten Bos pleit, provocerend, voor minder vrijheid. De menselijke autonomie

is naar zijn smaak het grootste probleem. ‘De autonome mens wil binnen het kapitalisme, waarvan hij vrucht is, niets anders dan genieten. Zoals Markies de Sade, voor wie genot de enige categorische imperatief was. Het kapitalisme maakt verlangen los van behoefte – we kopen niet wat we nodig hebben, maar wat we willen – en dat bedreigt de natuur.’ Vroeger, zo filosofeert Ten Bos, was God almachtig, nu de mens. Het tweede is, volgens hem, niet minder problematisch dan het eerste. ‘In zekere zin is zowel religie als humanisme dogmatisch.’

Dat laatste onderschrijft Enis Odaci, de derde spreker, meteen. ‘We moeten af van de gedachte dat humanisme een doorontwikkeling is van of een correctie op religie. Humanisme is een antireligieus dogma geworden.’ Odaci, voorzitter van ‘Humanislam’, wil meer God in de discussie brengen en poneert de stelling dat meer geloof in God meer vrijheid voor de mens betekent. ‘Iedereen is het vergeten, maar al in de achtste eeuw ontwikkelde zich in de islam de gedachte dat God ons niet nodig heeft om te bestaan. Het maakt Hem niet uit wat wij geloven, want Hij existeert toch wel. Dat maakt de mens vrij, bijvoorbeeld om mensenrechten altijd boven Gods rechten te plaatsen. Daarbij kun je natuurlijk best God aanbidden. Dat is een puur individuele, vrijwillige keuze.’

De circa veertig aanwezigen, aan vijf dinertafels, praten volop mee. Was het niet via de smartphone op een digitaal scherm met de app mentimeter, dan wel live in de microfoon. Eén vrouwelijke deelnemer is

zeer onder de indruk van de stelling van Stegeman dat de keerzijde van angst moed is, en van het synoniem dat Ten Bos gaf voor vrijheid: een grens, een overgangszone. Ze wenst ons land een bezielend leider toe, ongeveer zoals Paul Witteman in Het Lagerhuis.

Aan de tafel ‘Liefde’ – alle tafels hebben bij het eerste diner pensant een Bijbelse themanaam – komt de vraag naar boven of acceptatie misschien niet te hoog gegrepen is voor een mens en dat tolerantie wellicht het meest haalbare is. Dit als reactie op Stegemans uitspraak: ‘Tolerantie is voor mij als basis te mager. Dan ben ik weg.’ Als stelling haalt de tolerantiethese evenwel niet het digitale scherm. Daar verschijnt de vraag: Wat verlies je zelf als je de vrijheden van de ander – buiten je eigen kader – accepteert? Eerder zijn op het scherm begrippen verschenen die de dinergasten leerden aan vrijheid: wijsheid, eigenwijsheid, verbinding, onafhankelijkheid, vrijheid in begrenzing, benijdenswaardigheid, in relatie zijn, enz.¹

Een Spaanse dame aan de tafel ‘Geloof’ verzucht waarom wij Nederlanders alleen maar over plichten spreken in relatie tot vrijheid. ‘Waarom niet wat meer over plezier?’ En zo wordt dit gezelschap met zijn toch vooral protestantse wortels kortstondig op wat luchtiger gedachten gebracht. Hetgeen ook een beetje doorklinkt in de onverwacht eensgezinde conclusie van Laurens ten Kate: ‘Niemand hier heeft vrijheid in ver-

1 Zie de wordcloud op pagina 57 hieronder.

band gebracht met ondernemerschap en zelfverwerkelijking, zoals in dat Maandag filmpje. Gelukkig maar.'

The background of the cover is decorated with a circular border of stylized, hand-drawn cutlery items including forks, knives, and spoons in black, orange, and red. The text is centered on a light beige background.

Hoe scheppen we een nieuw idee van vrijheid?

'IK BEPAAL ZELF HOE IK MIJN LEVEN INRICHT.'

Deze woorden horen bij de vrijheden van onze tijd. Toch klinken ze in 2019 minder vanzelfsprekend dan enkele decennia geleden. Vrijheid staat onder druk. De 'wilde globalisering' van de markt doet mensen twijfelen aan de betekenis van individuele vrijheden, en verlangen naar houvast, identiteit en een nieuw nationaal gevoel. De auteurs zoeken ernaar een nieuwe visie op vrijheid te formuleren, voorbij markt en volk.

Met medewerking van René ten Bos,
Wies Houweling, Laurens ten Kate, Enis Odaci,
Janneke Stegeman, Lisette Thooft en
Welmoed Vlieger.

*Vrijheid is het recht op geheimen:
zonder geheimen is er geen
bewegingsruimte meer.*

René ten Bos

*Vorm geven aan
vrijheid is een kunst.*

Janneke Stegeman

ISBN 978 90 435 2941 9 NUR 700

9 789043 529419

KokBoekencentrum
UITGEVERS | UTRECHT